

TADEUSZ KOWALIK¹

Tudós a skorpiók közt: Kornai János gondolatainak ereje²

E könyvében (*Sila idei*³, Scholar, Warszawa 2008) Kornai, a tudós emberi oldalát fedi fel az olvasónak, megmutatva saját erejét és gyengeségeit. Kétségtelen, hogy ő ma a legnagyobb közgazdász régiókban. Régóta igyekszem munkáit népszerűsíteni, (Kornai meg is emlékezik róla visszaemlékezéseiben, és a könyvhöz írt dedikációban túlzással együttműködésünkre utalva), nem kerestem alkalmat beszélgetésre sem a konferenciákon, ahol mindketten részt vettünk, sem gyakori budapesti tartózkodásaim során, de még az ő Collegium Budapestjében sem. Becsülöm Kornait, a tudóst, sokra tartom mélyreható elemzéseket és érdekes megfigyeléseket tartalmazó munkáit. De nem éreztem iránta rokonszenvet. Egyenesen tartottam a vele való közelebbi kapcsolattól. Hogy miért is?

Kornai adja meg a választ emlékirataiban: "Később sem fordult elő, hogy spontán módon, magamat elengedve, teljes kitérüléssel elmondtam volna, mondjuk azt, hogyan vélekedem egy aznapi fontos politikai hírről – anélkül, hogy meg ne gondoltam volna, kivel beszélek. Erős önkontroll alatt tartottam magam. Mindenkit egyenként, saját személyisége, írásai, szavai és cselekedetei szerint értékeltem magamban..." (*A gondolat erejével*, 212. o.) Még olyasvalaki is, akivel barátinak volt mondható a kapcsolata, nekiszegezte a kérdést: "Mondd, János, miért vagy olyan bizalmatlan velünk szemben?" Én pedig baloldali nézeteimmel túlon túl behatárolhatónak éreztem magam. A munkái akkor kezdtek komolyabban érdekelni, amikor Kornai már a liberális demokraták és a liberális közgazdászok figyelemre méltó típusát testesítette meg. Miként magyarázhattam volna el neki, hogy érdeklődésem személye és művei iránt abból a meggyőződésből fakadt, hogy az átmenet időszakában a szociáldemokratáknak szüksége van a liberálisokra és fordítva (hiszen még egy olyan jeles szociáldemokrata, mint Ira Katznelson, sem tudta meggyőzni erről a liberális demokrata Adam Michniket, legalábbis 1995-ben nem, vö. Katznelson Adam Michniknek írt leveleit tartalmazó könyvével). Folyton a fülemben csengett Kornai fennkölt, bár csak írott formában ismeretes (*Az út a szabad gazdasághoz* c. művében⁴), a szocializmus toldozgatására és a harmadik utas elképzelésekre vonatkozó "soha többé"-je. A munka lengyel kiadásához magam is hozzájárultam. Legfőljebb arra számíthattam, hogy afféle rokonszenves naivként fog elkönyvelni.

"Ember a skorpiók közt!" Nehéz lenne bármilyen párhuzamot felfedezni Brzozowski és Kornai közt. Hiszen az előbbiből szinte özönlöttek a szavak, másikk pedig szinte túlzott felelősségérzettel mérlegelte szavait. Mégis összeköti őket, hogy különösen kedvezőtlen időkben, mikor külső erők a társadalomra nézve demoralizáló, sőt degeneráló korlátozásokat foganatosítanak, tudatosan vállaltak küldetést. Természetes Kornai nem ismeri a lengyel

¹ Tadeusz Kowalik – közgazdász, gazdaságtörténész. A hetvenes években az ellenzéki Tudományos Előadások Társaságának tagja. '80 augusztusában a gdanski üzemi sztrájkbizottság szakértője.

² Czesław Miłosz *Ember a skorpiók közt* írta meg a századelő lengyel filozófusának, Tadeusz Brzozowskiénak szentelt monográfiáját, a cím, majd később a szöveg is erre utal. (A fordító megjegyzése.)

³ Lengyel fordításban szó szerint: A gondolat [eszme] ereje. (A fordító megjegyzése.)

⁴ Magyarul *Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében*. (A fordító megjegyzése.)

Brzowski tragikus sorsát. Tevékenysége során mégis mintha leszúrta volna Brzowski tragédiájának tanulságait. Mintha azt mondta volna magának, hogy "születésed óta egy púpot kell viselned a hátadon". Akárhogy is munkálkodnál hazád javára (egyesekek szemében) mindig 'idegen' maradsz. A másik púpot magad szerezted: a legrosszabb sztálini időkben apologetikus ostobaságokat írtál. Ha tudományos, elemző tanúságot akarsz hagyni korodra, nem pedig propagandisztikus szövegeket, úgy kell majd végigmenned utadon, mint aki mezítláb lépked skorpiók közt.

Egy ilyen életútban óhatatlanul van valami egzotikus. Kornai egy régi kollégája azt mondta nekem, hogy "János túlságosan komolyan veszi magát" a visszaemlékezéseiben. Nem tartom ezt hibának, mert ezáltal mutatta meg, hogy a kedvezőtlen körülményeket esélyként is fel lehet fogni, amely nagyobb erőfeszítésekre ösztönöz. Írásában elmondta róluk az igazat, de azt is, hogyan kovácsolt belőlük személyes sikert. Nem univerzális út ez, de elgondolkodtató.

Ez az első fontos hozadéka ennek a könyvnek.

„A szétlőtt hit”: A közgazdaságtan fél évszázada régióinkban

A könyv második hozadéka nem kevésbé vonzó. A általam ismert hasonló munkák közül Kornai visszaemlékezéseiben találjuk a legtöbb tudományos vonatkozást. A szerző azt a nehéz utat mutatja be, amely őt a szovjet mintájú szocializmus iránti lelkesedéstől a szabad piacgazdaság felé elvezette, és közben élvezetes áttekintést ad a közgazdasági gondolkodás fejlődésének háború utáni fél évszázadáról. A szocializmussal kapcsolatos elemzéseit lezáró könyvének összegzésében azt olvashatjuk, hogy a szocializmus a sztálinizmus idején, amelyet Kornai klasszikus szocializmusként emleget, koherens, logikailag zárt rendszer volt. A rendszer reformálása során ez a koherencia gyengül és belső ellentmondásai felerősödnek. Hiába a számos korrekció, a reformok eleve kudarcra vannak ítélve: a szocializmus nem képes olyan belső átalakulásra, amelyek hosszú távra biztosíthatná hatékonyságát." (The Socialist System 1992, XXV).

Tudományos műveiben Kornai az államszocializmus sorsának bemutatása során makacsul ragaszkodik a magyar (laboratóriumból vett) példákhoz. Magyarország és Lengyelország a számos eltérés ellenére végül is hasonló utat járt be. A szovjet tömb többi országához képest ez a hasonlóság még inkább szembeötlő. Mindenekelőtt itt került sor a legerősebb társadalmi lázadásokra. Magyarországon az 1956 őszi tüntető tömegek és az ellenállás vérbefojtása végképp "szétlőtte" a szovjet mintájú kommunizmusba vetett hitet. Kádár gulyáskommunizmusa a rendszer lassú, nagyon ügyesen vezérelt végjátéka volt. Még a formálisan kollektivizált mezőgazdaság is sokkal több részt nyitott a magángazdálkodásnak mint a kolhozrendszer.

Lengyelországban 1956, 1970, 1976, 1980 jelöli a társadalmi lázadások évét. Nem függetlenül ezektől a lázadásoktól mindkét országban 1956 a többé kevésbé nyílt ellenállás⁵ kezdetét jelenti, ami a társadalomtudományokban, a közgazdaságtanban, szociológiában, pszichológiában és történettudományban szellemi felpelzsdülést indított meg. A közgazdaságtanban a következő nevek fémjelzik a felpelzsdülést: Michał Kalecki, Oskar

⁵ Ellenzéki fellépés. (A fordító megjegyzése.)

Lange, Edward Lipinski, Włodzimierz Brus, Czesław Bobrowski, és Wakar visszafogottabb iskolája. Az 1968-as antirevizionista kampány véget vetett e megújulásnak.

Éppen ebben az évben vágtak bele a magyarok a gazdasági reformba, amelyről nemesen elismerték, hogy szellemi gyökerei Lengyelországból indultak ki. Włodzimierz Brus "A szocialista gazdaság működésének általános problémái" című műve volt a legfőbb ösztönzője a szovjet tömbben 1989-ig legátfogóbbnak tekinthető reformnak. A magyar gazdaság azonban már a reform előtt is jobban boldogult a lengyelnél. Ezért körülbelül ugyanabban az időben az ismert brit szovjetológus, Alec Nove a következő megállapítást tette: minél jobb a közgazdaságtan, és a közgazdászok, annál rosszabb a (lengyel) gazdaság, és megfordítva, minél jobb a (magyar) gazdaság, annál rosszabb a közgazdaságtan, amit mi tréfásan *Nove-tételként* emlegettünk.

De a tétel egyszer csak megdőlt. Mintha a reformok révén jobban működő magyar gazdaság szellemei mozgalmat keltett volna életre. Magyarország a létező szocializmus rendszerében az élre tört, és az "első hegedű" Kornai kezébe került.

A hiány(gazdaság)

Kornai 1971-ben kiadja a már címében is provokatív *Anti-equilibriumot*, amely frontális támadást jelent a klasszikus közgazdaságtanban kulcsfontosságú általános egyensúlyelmélet ellen (a nem közgazdászok számára elmagyarázom, hogy ez az elmélet az egyensúlyban levő gazdaságot egyenletek végtelen halmazának tekinti). Ezen az elméleten alapul Oskar Lange modellje a szocialista piacgazdaságról. De Lange addigra már elvetette ezt az elméletet. Már 1964-ben ironizált vele kapcsolatban. „A valószínűségi számítás jegyében nem lehet kizárni, hogy egy majom egyszer csak leírja, hogy Encyclopaedia Britannica”. De érdemes-e ilyen kevésbé valószínű eshetőséggel számolni? Kornai autodidakta volt a matematikában és a közgazdaságtanban (egyik diszciplínát sem egyetemi tanulmányok során sajátította el) olyasmira intezett támadást, amit sokan a matematikai közgazdaságtan legnagyobb művének tekintettek, és ezzel kihívta maga ellen a szakma nyugati tekintélyeit. "Az egyensúlyelméletet el kell vetni (...) Azért kell elvetni, mert alapfeltevéseinek, fogalmainak és kérdésfeltevéseinek gyengeségéből adódóan használhatatlan a valóságot leíró tudomány elméleti megalapozásaként." Tudta, hogy Lange önkritikával illette saját, a harmincas években létrehozott modelljét. Miközben Kornai a modell elméleti alapjait támadta, a kötet lengyel kiadását éppen Langénak ajánlotta., aki „mindannyiunkat arra tanított, hogy ne a szorítkozzunk csupán a gazdaság egészének tanulmányozására, és óvakodjunk a gazdaság egyetlen szeletének tanulmányozásától is, inkább a részek és az egész közti összefüggéseket tárjuk fel".

Az *Anti-equilibrium* nemcsak az egyensúlyelmélet teoretikus cáfolatát jelentette, hanem az elméletet a való tényekkel is szembesítette. Kornai rámutatott a szocialista gazdaságok tehetetlenségére az innovációban. Az utolsó ötven évben kifejlesztett 79 forradalmian új terméket tartalmazó listán a Szovjetunió neve csak széngáztermelés, a távfűtés, a panell építészet, és (az egyidejűleg az USA-ban is felfedezett) lézer mellett szerepel. Csehszlovákia egyetlen innovációs sikert tudhatott magáénak (Kaplan vízturbináját). Többek közt ezzel is bizonyította Kornai, hogy a szocialista gazdaság, amit Joan Robinson brit közgazdász a kapitalizmussal összemérhetőnek tartott, nem bizonyult hatékonynak. Ezért is mondta néhány évvel később a létező szocializmusban a gazdaságot konzervatív modernizáció eredményének

Az *Anti-equilibriumot* Kornai legjelentősebb művének tartom, amely mind a mai napig elgondolkodtató. Visszaemlékezéseiben túlságosan hangsúlyozza munkája fogyatékoságait, amelyek a munka merészségéből adódtak. Nem tartozom azon a közgazdászok táborába, akikről Fernad Braudel megvetően azt írta, hogy sietnek a kormányok szolgálatába állni, és nem terveznek öt évnél hosszabb távlatokra. Ők legfeljebb a *Hiányt* becsülik *Hiány a gazdaságban* címmel jelent meg a mű lengyel fordítása 1985-ben Urszula Grzelonska értő fordításban, nem követve az ambiciózusabb angol címadást: *Economics of Shortage*. A fordító minden bizonnyal felismerte, hogy a műben "csupán" a gazdaságban fellépő hiányról van szó, nem a szocialista gazdaságról általában, hanem egyetlen jellemzőjéről. Ez nem mond ellent a ténynek, hogy éppen ez a könyve hagyta a legmélyebb nyomokat a világ közgazdaságtudományában: Néhány olyan fogalmat vezetett be a világ közgazdasági nyelvébe, mint a kemény és puha költségvetési korlát, és a hiány.

Kornai minden bizonnyal következő könyvét, a *Szocialista rendszert* szánta *opus magnum*nak. A 650 nagyméretű oldalból álló mű a Harvard egyetemen való többéves előadói működésének összefoglalását jelenti. Az opus 1992-ben és néhány év késéssel érkezett, a gyors és ideges átmenet időszakában, amikor a régi radikális elvetése és gyors megoldások keresése volt napirenden. „Ma bátornak kell lennie, aki objektív elemző módon akar írni a szocializmusról, kerülve az éles kritikát, s rámutatva, hogy ez a rendszer hosszú éveken át viszonylag stabilan működött és képes volt megújulni.” – állapítja meg érezhető keserűséggel a szerző. A könyvnek gyakorlatilag nem volt visszhangja (így vehettem meg a kötetet 5 dollárért). Kár, mert ez az első könyve Kornainak, ahol nem kellett öncenzúrát gyakorolnia, és az első, amelyet a politikai gazdaságtan tárgykörében írt.

Lassan siessünk a reformokkal: Kornai, valamint Brus és Łaski alternatív koncepciói az átmenetre

1989-ben két olyan könyv jelent meg, amely sürgető társadalmi igényeket elégített ki. A könyvek sokban különböztek egymástól, mégis nagyon hasonló az üzenetük Kornainak, a jeles magyar közgazdásznak *Út a szabad gazdasághoz* című művére valamint két lengyel 68-as emigráns, az oxfordi Włodzimierz Brus és a bécsi Kazimierz Łaski *Marxtól a piacig* című kötetére gondolok. Brus nevét világszerte ismerték a szocialista gazdasági rendszer megreformálásáért vívott ádáz küzdelme miatt (erre utal önéletrajzának címével). Łaski, aki Brus tanítványa és barátja volt, még kevésbé volt ismert, de a könyv megírásától fogva ráragadt a piacgazdaságba való átmenet javításáért folytatott ádáz küzdelem ódiama. Łaski a megváltozott körülmények közt átvette mesterétől a stafétát, aki magánbeszélgetésekben nemegyszer tréfálkozott, hogy már ő már „eleget szakértett”.

Brus és Kornai a legjelesebb képviselői a mai közgazdaságtudományban a szovjet tömb reformközgazdászainak. Kezdetben az államszocializmus hívei, kitartanak mellette a sztálinizmus időszakában, később pedig egyre következetesebb kritikusaivá válnak. Eleinte hisznek még a rendszer javíthatóságában, de aztán nincsenek többé illúzióik és alternatívák után kutatnak. De ezen a ponton véget is ér a hasonlóság. Kornai egy olyan országban formálódik, ahol 1956-ban Budapest utcáin „szétlőtték” a szocializmust, ennek hatására eltávolodott a párttól és egyetlen kivételtől eltekintve (mikor a Nemzeti Bank tanácsába került) a létező szocializmust elemzés tárgyává tette, és tartózkodott a tanácsadói szereptől. Brus viszont 1953-tól elszántan harcolt a reformokért, részt vett különböző állami és párttestületekben (többek közt a Minisztertanács mellett felállított Gazdasági Tanácsban, és

vezető szerepet játszott az egyik legfontosabb gazdasági programszöveg létrehozásában) A világ közgazdaságtani irodalmába pedig „a piaci mechanizmusokat tartalmazó tervgazdaság” modelljének megalkotójaként vonult be. A pártnak csak 1967-ben mondott búcsút.

1989-ben egyiküknek sem voltak illúziói a szocializmus megreformálhatóságát illetően. Kik voltak tehát ők és milyen nézeteket vallottak? Jobban kirajzolódik alakjuk, ha egymás mellé helyezzük őket, hiszen nagyon hasonló volt a hátterük.

Kornai tüntetőleg hangsúlyozta, hogy a szabad gazdaság, vagyis a kapitalista szabadpiaci gazdaság mellett foglal állást, határozottan üdvözli a monetarista elméletet („az inflációt a kormányok csinálják”), megszabadult minden szocialista vonzalmától (még a szocialista piacgazdaság eszméje is szertefoszlott). 1989-ben elveti a „nagyítót s pápaszemet”⁶ normatív, olykor szinte pamfletszerű stílusban harcba kezd a kapitalista gazdaság konkrét megformálásáért. Könyvében az olvasó többtucatnyi ajánlást és ugyanannyi tiltást talál. Inkább emlékeztet katekizmusra mint elemzésre.

Brus és Łaski a vegyes gazdaság mellett foglal állást, ahol a magántulajdon van túlsúlyban. Elvetik ugyan a szocializmust mint a kapitalista rendszer alternatíváját (a szocialista piacgazdaságot is), de nem tagadják meg a szocialista értékeket. Nem akarják a gyereket kiönteni a fürdővízzel., és komolyan vizsgálják, azon gazdaságpolitikai lépéseket, amelyek elősegíthetik a teljes foglalkoztatottságot, mérséklék a jövedelemkülönbségeket.

A Magyarországra és Lengyelországra, majd más posztkommunista országokra váró döntések tekintetében megmutatózó alapvető felfogásbeli különbségek ellenére, mégis volt valami nagyon fontos, ami e két könyvet összekötötte. Noha Kornai a tulajdon kérdéseivel kezd, a lengyel közgazdászok pedig munkájuk végén tárgyalják azokat, mindhárom tudós a magántulajdont tartja az új rend talpkövének. Kulcsfontosságot tulajdonítanak annak, hogy a kormányzatok ésszerűen kezdjenek az új rend kialakításához, és elismerjék hogy alapvető fontosságú a tulajdonviszonyok gazdaság hatékonnyá tételét lehetővé tevő átalakítása. Mindkét esetben távlati evolúcióval számolnak. Kornai javaslatokkal áll elő, de teljes szigorral kárhoztatja a magyar radikálisok „lovashorogát”, ellenzi a köztulajdon szétsztoztogását, és ellenzi az állami vállalatok áron aluli eladását.

Így fest Kornainak az átmenettel kapcsolatos elképzelése: „Számolnunk kell azzal, hogy a következő két évtizedben Magyarországon dualista gazdaság fog működni (...), vagyis két szektor, az állami és magánszektor egymás mellett működik majd. (...) Az állami szektor szerepe csak fokozatosan szorulhat vissza, törekednünk kell működésének hatékonyabbá tételére, de nem áltathatjuk magunkat hiú reményekkel (...) Akár tetszik, akár nem, az állami szektor számos negatív tulajdonságát meg fogja őrizni. Igyekeznünk kell szigorú pénzügyi fegyelem és megfelelő parlamenti kontroll által minimálisra szorítani a negatívumokat (...) A magánszektor működési feltételeit következetesen liberalizálni kell, a bürokratikus korlátokat fel kell számolni. Megfelelő fiskális és monetáris elemek alkalmazása révén kell elősegíteni a gazdaság gyors és dinamikus fejlődését, de hosszú távon számolnunk kell a két szektor egymás mellett élésével (64).”

Részben hasonló megállapításra jut Brus és Łaski: „Eleinte az állami vállalatok dominálnak majd, és ezt nem lehet egyik napról a másikra megváltoztatni. A belátható jövőben a szocialista piacgazdaság egyetlen reális perspektívája a vegyes gazdaság, ahol a különböző

⁶ Utalás Mickiewicz ismert *Romantika* c. versére, itt 'elvont fejtegetés' értelemben. (A fordító megjegyzése.)

állami vállalatok a magáncégekkel és szövetkezetekkel egyenrangú helyzetből konkurálhatnak. Ez azt jelenti, hogy a veszteségek minimálisra szorítása mellett továbbra is szükség lesz állami vállalatokat igazi piaci körülmények közt működtetni (beleértve a pénzügyi körülményeket is). Ami a hosszú távú fejlődést illeti, a tulajdonszerkezet átalakítása társadalmi-gazdasági hasznosságuk folyamatos objektív ellenőrzése mellett lehetséges (..) A gazdasági rendszer így válik nyitottá (183).”

A lengyel szerzők állásfoglalását két ponton kell megvilágítani. Először szocialista piacgazdaság alatt Brus és Łaski itt gazdaság a körülmények által kikényszerített piacosítását érti az állami vállalatok tartós túlsúlyának megtartása mellett. Brus és Łaski az objektív ellenőrzés és az egyenlő elbírálás mellett foglalt állást. Kevésbé voltak pesszimisták, mint Kornai az állami vállalatok hatékonyságának kérdésében. A szerzőknek a brit példa sugallta ezt a megközelítést. Egyes megfigyelők véleményére hivatkozva, akik a rossz mutatókért nem az állami tulajdont, hanem a rossz kormánypolitikát teszik felelőssé, a szerzők megállapítják, hogy: „A sors különös iróniája, hogy az utóbbi érvet paradox módon megerősítette, hogy az állami vállalatok eredményei ugrásszerűen nőttek Nagy Britanniában, miután a privatizációt megelőzően Margaret Thatcher konzervatív kormánya megmerevítette a költségvetési korlátot és az állami szférában egész jó hatékonyságot kényszerített ki.” (170)

Kornai más gazdasági politikát javasolt a szektorok vonatkozásában. A korábban privilegizált állami szektor egyértelmű diszkriminációja mellett foglalt állást. Figyelemre méltó a duális tulajdoni rendszer egzisztenciájának húsz évre való prolongálása egy Lengyelországnál jóval kisebb országban, amely ráadásul az 1968-as gazdasági reform jóvoltából sokkal előbbre járt a piaci viszonyok kialakításában. Kornai határozottan előtérbe helyezte a természetes személyek által létrehozott vállalkozásokat, és csak ezek gyarapodása és megerősödése révén tartotta helyénvalónak ezek társaságokba tömörülését. Ez a stratégia elősegítette volna a középosztály organikus, megtakarításokon alapuló kialakulását. Kornai művének fő mondanivalója az volt, hogy az átmenet idején alapos és átgondolt lépésekre van szükség, a jó munkához pedig idő kell, így nincs helye a kapkodásnak. (Éppen emiatt döntött a Lengyel Munka alapítvány Kornai könyvének gyors lengyel kiadása mellett. Nem mértük fel, hogy egy baloldali szervezet kiadásban való publikálás nehezíthet a könyv terjesztését.)

Kornai a külföldi tőke megítélésében is óvatos volt. Elismerőleg sorolta kedvező hatását, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy beáramlását csak olyan mértékben szabad lehetővé tenni, hogy a nemzeti érdekeket ne sértse. Még azt is felvetette, hogy nem kellene-e meghatározni a külföldi tőke jelenlétének felső határát.

Olvassátok Kornait, olvassátok Brust

A lengyel politikai vezetés ultraradikális eufóriája és önkéntes elszigetelődése miatt Kornai könyvének magyar (1989), angol (1990) és lengyel (1991) kiadása nem talált visszhangra. Hasonló sorsa jutott a lengyel szerzőpáros műve is. A mű két angol (1989, 1990), illetve lengyel kiadásáról (1992), Brus 1989-es lengyelországi útjáról a politikai elit és a vezető médiák nem vettek tudomást. Most már csak tudományos gondolat kísérlet, ha megpróbáljuk megállapítani, milyenné formálódott volna a lengyelországi kapitalizmus, ha a kormányzat racionálisan járt volna el, és a reformhoz e két mű alapos áttanulmányozása és értékelése után fogott volna hozzá. A közgazdászok jól tudják, hogy még az e szempontból egészen kivételes

mű, John M. Keynes: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete* recepciójára is éveket kellett várni.

Még egy megjegyzés. Balcerowicz csapata előszeretettel hivatkozott F. A. Hayek műveire, ám a fenti kérdésekben nem ők, hanem Kornai illetve Brus és Łaski álláspontja egyezett meg az osztrák tudóséval. Hayek szerint a központosított hadigazdálkodásból a piacgazdaságba történő átmenet során kívánatos volna ugyan a piacgazdaság gyors visszaállítása, de ez nem jelentheti valamennyi háborús korlátozó intézkedés egy csapásra történő visszavonását.. Semmi sem kompromittálná jobban a szabad vállalkozói rendszert, mint a hirtelen instabilitás, amit egy ilyen eljárás kiválthatna. A problémát az jelenti, milyen típusú rendszerből kéne kialakítani az állandó struktúrákat az állami ellenőrzés átgondolt, fokozatos, több évre elosztott csökkentése során.” (Hayek (1944) 1996: 210, jegyzet). Még sarkosabban fogalmazva: Az egyetlen dolog, amit a mai demokrácia nem bír ki, az az életszínvonal jelentős csökkentése békeidőben, de még a gazdaság hosszan tartó stagnálása is veszélyes lehet.” Valamennyi idézett szerző, Brus, Kornai, Łaski és Hayek azt tartotta, hogy a közgazdászoknak figyelemmel kell lenniük a gazdaságiaknál fontosabb szempontokra is, nem szabad figyelmen kívül hagyni az egyes emberek és a társadalom érdekeit. És a elképzeléseikben megmutatkozó markáns különbségek ellenére ez a felfogás kapcsolta össze őket.

Fordította Kertész Noémi